

Bijlage 5. Interview Richtje Reinsma met reflecties

6 oktober 2024

Het volledige gesprek was ongeveer 4 keer langer en het meanderde rond de thema's autonomie, moederschap, censuur, Miranda July's boek *All Fours*, en langs sommige té intieme persoonlijke ervaringen om hier te delen. De selectie wat wel op te nemen, is gebaseerd op of het inzicht gaf in mijn onderzoeksvragen. Het gesprek bleek vooral ook over zelfcensuur te gaan en over het kunstenaarschap in relatie tot moederschap.

Roos:

Hoe beschrijf je je eigen werk?

Richtje:

Ik denk eigenlijk altijd... dat ik helemaal niks doe. Dat het één grote nep en toneelstuk is. Dat het allemaal in de kiem blijft steken. Ik heb van last van dat beeld van de kunstenaar die alles in zijn werk stopt.

Ik ben niet geïnteresseerd in die mythe dat je een soort van creatuur maakt van jezelf. Maar wel dat beeld dat je alles in die kunst kwijt kan. De tegenhanger daarvan, de angst die daarachter zit, is verspilling. Ik heb vaak een gevoel van verspilling. Er zijn zoveel wonderbaarlijkheden. Op het moment dat ik ontvankelijk ben, dan word ik overrompeld door alles, de wonderbaarlijkheid van alles en de poëzie en de onwaarschijnlijkheid en al die spannende tegenstrijdigheden overal, continu. En alsof het één grote puzzel van allemaal puzzels is. En als je dat kwijt kan, kan verwerken of kan neerzetten in dat wat je maakt, dat vind ik dus heel bevredigend.

Roos: En zie je dat als jouw werk?

Richtje: Ja, want anders voel ik me in mijn overrompeling heel eenzaam. Dus de kunst is voor mij belangrijk om het gevoel te hebben dat ik contact heb met anderen. Dat ik dit wonder samen beleef met die anderen.

Via kunst heb ik het gevoel dat ik een toegang krijg tot een andere persoon. We hebben zoveel gemeen; we zijn toch allemaal het mensen-dier. Daarin is zoveel te vinden en zoveel weer ook niet bekend. Daar zie ik de kans op echt contact.

Roos: En dat doe je doorheen jouw werk?

Richtje: Dat is de inzet of de poging of het vertrekpunt, ja.

Roos: Is voor jou daar alles op terug te voeren?

Richtje: Nou, alles is een groot woord. Je kan al zoveel tijd niet besteden aan het wezenlijke. Er is altijd veel afleiding en rompslomp en maar heel beperkt deel van de tijd voel je echte voldoening over hoe je die tijd besteedt. In de rest van de tijd heb ik heel vaak het gevoel dat ik aan het verzamelen ben. Ik probeer te filteren. Allemaal dingen voor het moment dat ik kan oogsten.

Dat gevoel kwam in een hele andere verhouding sowieso qua tijd en concentratie beschikbaar toen ik moeder werd. Ik werd opengespleten qua ontvankelijkheid met een gevoel van een heel nieuwe röntgenblik op de wereld. Niet dat je het allemaal begrijpt, maar dat je op een andere manier allerlei

relaties in de tijd ervaart. Zo'n besef van het grotere geheel.

Aan de ene kant de meest intense inspiratie en een overvloed. Maar aan de andere kant een gebrek aan tijd, ruimte, energie, spierkracht en geld én de realisatie van dat dit allemaal heel groot en heel menselijk is, maar ook erg intiem en persoonlijk.

Alles wat mij nu raakt, raakt direct ook mijn kind en mijn partner. En wij hebben een verbond, waarin we zijn opgesloten in allerlei tradities en conventies. Ik ervaarde een enorme beschermingsdrang. Al die ervaringen die zo indringend waren, daarvan dacht ik ook meteen al van... Wat moet je hiermee? En wanneer? Het is net alsof alles binnenstebuiten komt te staan. Dat je overall doorheen iets ziet van de sporen van geschiedenissen. En dat die hele toekomstgerichtheid uit je jeugd, het idee: ik maak de wereld, omkeert naar: ik ben helemaal gemaakt en ondertussen ben ik nu zelf aan het maken.

Reflectie Roos: herkenbaar, en ook dat je eerst zo op de wereld gericht bent en dat daarna je wereld op alle fronten kleiner wordt en je werk vaak ook (fysiek, qua bereik en aandacht van anderen) kleiner.

Roos: Er is dus het kantelpunt van moeder worden. Voordat je een kind kreeg, waren er dingen in de wereld die je wilde transformeren. Later is dat veranderd, omdat je meer ingebed bent in de wereld, omdat je in dat weefsel bent gezakt, waar je niet meer uitkomt. Kijk je naar deze omkering met een kunstenaarsblik? Wat deel je dan over die autobiografische elementen? En wat deel je niet? Bijvoorbeeld in jouw Huidwandeling geef je het publiek een verkenning van allemaal dingen die ook aan het moederschap verwant zijn. Je hebt daar een legitieme vorm gevonden om dat te verkennen.

Richtje: Ik ga niet direct in op de autobiografische documentaire materie, omdat ik dat niet durf, omdat ik oprecht doodsbang ben, voor de schade die ik daarmee kan berokkenen aan mijn kind. Niks ergers dan een kind dat denkt dat het ongewenst is.

Roos: Ik denk dat kunst maken over de ingrijpende ervaring die het moederschap is, bijna onmogelijk is, omdat je er te dicht op zit. Maar er zit daar een bron. Terwijl je kan ook over zulke intieme levensgebeurtenissen werk maken...

Zo wist ik dat mijn vader zou gaan sterven en heb in de laatste maanden van zijn leven een werk gemaakt. Elke dag dat ik hem bezocht filmde ik zijn hand. En daar heb ik uiteindelijk een werk gemaakt. Zijn hand die als een bloem verwelkt. Ook vijf minuten na zijn dood pakte ik meteen mijn camera en filmde zijn hand, en ook de dag na zijn dood. Eigenlijk denk je, dat mag niet. Dat kán eigenlijk niet. Maar ja, ik had mijn vader de hele tijd al gefilmd en het is mĳn vader. Ik dacht, ik moet dit doen. Als kunstenaar kon ik me daar toch op die manier toe verhouden op dat moment.

Het leven dat verdwijnt en ik wil daar iets van... Ik wil dat gewoon volgen. Ik heb hem ook heel vaak gefotografeerd, in bed, of zittend. Dat is allemaal super intiem. Toen was hij hartstikke ziek en ging toch een beetje poseren.

Richtje: Hij heeft dat dus allemaal toegestaan en vol bewustzijn meegekregen. Dat was al voor hem duidelijk en hij vond het goed.

Roos: Ja, ik heb toen wel gezegd, ik film je hand omdat ik het zo mooi vind. Ik had niet expliciet bedacht, ik ga hier dat werk van maken. Dat wist ik nog niet.

Richtje: Zo gaat het niet.

Roos: En... Ik wist dat daar spanning in zat, voor het oog van de buitenwereld, voor zijn familie, voor mijn broer.

Richtje: De buitenwereld heeft heel veel gezichten natuurlijk.

Roos: Guus Sluiter van Museum Tot Zover, was zo slim om die tentoonstelling een jaar uit te stellen. Wat heel goed was, want dan transformeert het naar iets anders. Dan kan je het gewoon objectief bekijken en op schoonheid bekijken, wat heeft het echt nodig?

Later heb ik mijn moeder uitgenodigd in mijn atelier om de filmpjes van de hand te komen bekijken, ook al hadden ze een dramatisch huwelijk gehad. Toen heeft ze er in rust naar gekeken en dat vond ze heel fijn. Na de opening is mijn broer ook komen kijken, dat vond ik heel spannend. Hij was in zijn eentje, hij heeft er weinig over gezegd. Maar toen was het voor mij rustig. Ik had ook een serie foto's gemaakt, bijvoorbeeld mijn vaders gebruikte kam, die super vies was, met haartjes erin. En een foto van een kussen, waar een hoofdafdruk inzat. *(dat was eigenlijk gewoon mijn eigen kussen).*

Twee jaar daarna, op een andere tentoonstelling, kwam een tante kijken. Ze zei tegen die curator. "Ja, dat doe je toch niet. Zo'n vieze kam. Dat niemand dat schoongemaakt heeft. En dat Roos dat dan laat zien zo, dat dat moet. En dat dat kussen zo vies is."

En... ..daar had ik een soort van distantie. Het was al getransformeerd voor mijzelf. Van nee, dit is goed.

Mijn tante die mailde me met haar gedachtes over die foto's; "had niemand die kam schoon kunnen maken? Hoe ervaren mensen dat dan?"

Ik antwoordde: nou, heel veel mensen die vinden het troostend, die zijn gewoon in tranen bij die foto's. Achteraf had ik dat natuurlijk heel anders moeten aanpakken. Ik had haar moeten bellen; Hoe heb je het ervaren? Gewoon luisteren. Dat had ik moeten doen.

Richtje: Ja. En wanneer beseftte je dat?

Reflectie Roos: interessant dat hier, of eigenlijk al eerder, als ik vertel over het werk met mijn vader, het interview zich omkeert, dat wat ik onderzoek, bevraagt Richtje bij mij. Dat geeft me inzicht in hoe nauw het komt met het gebruiken van zulk intiem materiaal, het legt bloot welke gevoeligheden er speelden en spelen. En ook dat ik in het moment voelde wat ik moest doen, zowel artistiek als met mijn vader.

Roos: Nou... Dat is niet zo'n moment geweest. Echt veel later.

Richtje: Maar dat is dus interessant. Die tante had niet die speciale voorbezichtiging gehad. En die was ontdaan. Het is óók van hen. Het was ook háár broer. Alsof je aan iets komt wat dus niet alleen van jou is. En dat pak je. Alsof het raakt aan iets immoreels, alsof je iets een beetje steelt vanuit het gezamenlijke private. En ik denk inderdaad juist dat het risico wat je neemt op die intimiteit, dat is inderdaad waarmee je de anderen ook zo kan raken, de buitenstaanders. En tegelijkertijd is dat dus voor de directe intimi heel heftig.

Reflectie Roos: mijn tantes zaten bij mij in een soort blinde vlek. Ik heb de mail van één van mijn tantes teruggelezen die ze me had gestuurd na haar bezoek. In mijn herinnering was haar mail

veel bozer. Ze schreef eigenlijk heel liefdevol over die tentoonstelling, maar had er wel vragen over. Die vragen waren maar een klein deel van een verder aardige mail. Kennelijk voelde ik me heel erg aangevallen of aangetast.

Richtje: Ik denk dat ik altijd bang ben om onvoldoende mijn rekenschap te hebben gegeven van de betekenis en de gevoelens voor anderen. En om daarin dan onnadenkend of onverantwoordelijk of onvoldoende sensitief te zijn. Omdat ik mezelf erg centraal heb gezet. En daarin egocentrisch ben geweest, terwijl anderen eigenlijk misschien wel veel meer recht van spreken zouden hebben.

Reflectie Roos: Dat is toch de rol van de kunstenaar? Dat je je eigen blik centraal zet.

Roos: Ik vond eigenlijk dat ik hier gewoon recht op heb. Het is mijn vader. Wat het bijzondere was, in het licht van de dood, van zijn sterven, wist ik wat belangrijk was. Er volledig voor hem zijn en óók een hele zuivere artistieke keuze maken. Dus dat geeft een soort van hyperleven. Ik zie dat als goed leven. Het is me gelukt om in die aanwezigheid aandacht te geven aan dat wat ik belangrijk vind. Maar dat lukt me niet altijd.

Richtje: Maar dit lijkt mij dan... eh, platgezegd... een succesverhaal. Een soort van *good practice*.

Roos: Ja, maar dat lukt me dus niet altijd, omdat het zo vertroebelend is.

Richtje: Maar dat troebele is denk ik juist eigen aan de meeste momenten, waarin zich van alles voordoet en waar ik helemaal niet zo zeker ben van mijn eigen motieven en die van anderen. En waarin je dan gewoon het lef moet hebben of het vertrouwen moet hebben om je eigen perspectief centraal te zetten en anderen komen daar herkenbaar aan te pas. Daarom is denk ik het zo fijn als je tijd en ruimte hebt waarin je je kan verhouden op verschillende manieren tot dat autobiografische. En je kan ook misschien nog allerlei dingen weghalen.

Roos: Hoe transformeer jij autobiografische uitgangspunten tot kunst?

Richtje: Mijn benadering van het kunstenaarschap is een soort van antenne hebben voor moeilijkheden vanuit het persoonlijk is politiek. Ik hecht aan iets anekdotisch en iets verhalends en iets wat ook gaat over een bepaalde cultuur en tijd en omgangsvormen. Dat paste heel erg bij de tijd dat ik zelf nog een vrij los individu was. Nu ik moeder ben voel ik me erg verplicht en loyaal aan mijn geliefde Josè en aan mijn zoon Luca. Er zijn hele nieuwe gevoelens van trouw en gevaar en een hele andere relatie tegenover de staat en allerlei instituties. Ik voel ik me veel kwetsbaarder. En verantwoordelijker. Dus allerlei dingen die me ontzettend bezighouden en waar ik graag iets mee zou willen, daar wil en kan ik toch niks mee. Omdat ze te veel raken aan de levens van Josè en Luca.

Mijn vader is schrijver, hij had één bescheiden bestseller en schrijft onder pseudoniem. Omdat zijn boeken een autobiografische wortel hebben en toch natuurlijk een wereld op zich zijn. Om dat onderscheid aan te zetten en ons te beschermen, heeft hij dat pseudoniem bedacht, vanaf het begin van zijn schrijverschap. Ik vind dat heel slim en eigenlijk heel vooruitziend.

Roos: Dat is bevrijdend.

Reflectie Roos: Een pseudoniem om je achter te verschuilen, dat klinkt bevrijdend, maar dan hoef je geen rekenschap af te leggen, of toch wel naar je intimi? Daar zit ook een ego-ding tussen, dat je toch ook als persoon erkend en gezien wil worden om het (mogelijke) succes. Ik

zou een pseudoniem laf vinden van mezelf. Als ik in het echte leven iets niet durf, hoezo dan wel vermomd? Dan ga ik het niet echt aan.

Richtje: Ja, maar ik heb dus die heel persoonlijke loyaliteit. Tegelijkertijd ben ik heel strategisch en moreel: Hoezo allemaal dingen sublimeren of adresseren in je werk, maar dan niet in je echte leven? Dat is een soort van niet-eerlijk of niet-dapper en daar zitten de oordelen aan verbonden. Daarnaast heb ik ook een angst, een soort van wereldoordeel van... 'nou zeg, de vuile was buiten hangen', of dat hoort niet, of geen goede moeder, of geen...

Roos: Dus je maakt eigenlijk niet alles wat je van binnen voelt, doordat je onderdeel bent van een sociale structuur, een weefsel. En misschien hoeft dat dus ook niet meer. Doordat je een gezin hebt en dat reikt nog veel verder, want daar zit ook school aan vast, de buurt

Heb jij het gevoel dat je je laat censureren sinds je moeder bent? Of is jouw perspectief op de wereld zo fundamenteel veranderd, want dat hoor ik, dat dat niet meer zo hoeft?

Richtje: Ja, ik kan niet meer zo vrij omgaan met mijn eigen ervaringen. Want dan kom ik op zo'n gevoelig terrein; relationeel. Dat is ook een soort van politiek, dat ik te veel op het spel zet. En die vrijheid ben ik kwijt.

Het moment dat ik bezig was met het moeder- en kunstenaarschap, vanuit een heel institutioneel perspectief, het politieke; over de inrichting, de infrastructuur, de ongelijkheid in economische, maatschappelijke zin, was ik me erg bewust van wat mijn zoon Luca daarvan meekreeg. Dus als ik er in zijn bijzijn veel over praat, of bepaalde formuleringen niet heel erg goed afweeg, dan zou hij daar zich heel naar, of minder gewenst en geliefd over kunnen voelen.

Reflectie Roos: Zoals ik het hoor bij Richtje en ook zelf ervaar tast het moederschap iets van de autonomie en vrijheid van de kunstenaar aan, omdat de directe veiligheid voor je kind, en in het verlengde daarvan het sociale weefsel daaromheen 'bewaakt' moet worden en je bent ervan afhankelijk voor het welzijn van je kind.

Roos: Ik vond jouw project *Het Gele Doekje* heel bevrijdend. (Roos: het project heet eigenlijk *As the dust returns*, van *Het Harde Potlood*, een kunstcollectief waar Richtje onderdeel van is) Dat er ruimte voor een performance is waarin je in een pak als een geel doekje danst en dat er iets uitkomt wat een compleet eigen logica heeft. De manier van werken; die ontstond samen met 2 andere vrouwen. Dat jullie op de keukenvloer aan het werken zijn met kinderen ertussen. En jij legde dat gewoon helemaal open.

Jullie met z'n drieën, hebben die situatie van iets willen maken met kleine kinderen heel praktisch en ook autobiografisch, getransformeerd naar een performance.

En wat ik mooi vond, dat daar dus ruimte voor kwam, dus letterlijk, maar ook ruimte in het domein, in het kunstdomein.

Jij zei zelf in een eerder interview: legitimeren om te kiezen hoe je werkt. En dat dit dus de vorm was waarin je het voor elkaar kreeg.

Richtje: Ja. Maar het Gele Doekje en ik, dat raakt ook helemaal niet aan Luca. Daarin gaat het veel meer over de positie van vrouwen in het huishouden. Het zegt ook veel over mij, maar het zegt niks over Luca of José.

Roos: Maar dat werk had toch dan niet bestaan als je geen kind had?

Richtje: Ik denk inderdaad dat doordat ik zo teruggeworpen werd op het huishoudelijke en dankzij de vertrouwdheid met ons kunstcollectief Het Harde Potlood, dat wij inderdaad een kweekvijver hebben waarin je allerlei dingen kan opgooien en delen en dingen uitproberen om te maken, om te kunnen meedelen van ja, is dit wat? En het is niet meer alleen maar van mij van Richtje, want het is van Het Harde Potlood, met twee anderen, vriendinnen, kunstenaars,

Roos: Je zei eerder in dat interview, dat je bijvoorbeeld twijfelt over samenwerken, dat past niet bij het beeld van wat een kunstenaar zou moeten zijn: de grote genie-achtige mythe, wat je toch misschien wel had willen zijn. Maar doordat je moeder geworden bent ging het heel anders dan je dacht. Daar zit een spanningsveld tussen, waarin je eigenlijk een nieuwe vorm moet vinden voor je kunstenaarschap.

Richtje: Ja. In het moederschap ervaar ik juist ook weer wel een soort bevrijding

Roos: Met De Huidwandeling heb je dus een hele heldere vorm gevonden, waarin je allemaal dingen kunt pakken en waarin dat eigenlijk een plek heeft gekregen. Volgens mij is het een groeiend werk.

Richtje: Ja dat is ook zo. Ik begon met één-op-één huidwandelingen. En daarna bood ik mensen een kopje thee aan. En dan kreeg ik allemaal waanzinnige gesprekken. Het was zo rijk. En ik merkte ik dat ik heel erg graag contact wil hebben met de werkelijkheid en met anderen, op een manier die ik heel wezenlijk of direct vindt. En dat lukt nu met die Huidwandeling en zo wil ik ook verder.

Dat werk ook een manier is om dat contact met anderen steeds opnieuw te vinden...ja, er zijn allemaal tranen gevloeid en ik heb mensen écht geraakt. En tegelijkertijd vinden mensen dat dus soms ook overrompend. Als een kunstwerk je echt raakt en echt vragen oproept, wat voor nazorg hoort daar dan eigenlijk bij? Wat is eigenlijk mijn verantwoordelijkheid als maker? Reflectie

Roos: die nazorg heeft Richtje in dit werk ingebouwd, door thee te schenken achteraf en zelf onnadrukkelijk aanwezig te zijn in de ruimte, zonder direct na afloop een gesprek te openen. Door een ruimte te schapen waarin alles naast elkaar kan bestaan.

Bij de ene is het prima, die kan gewoon huilen, het is een ontlading. Een ander, iemand die net een ouder was verloren, zei: ik heb voor het eerst dat ik nu ontspan sinds de dood.

Dat vind ik dus heel bijzonder. Maar ook dat ik denk van, oh ja, maar ik ben wel een kunstenaar. Ik ben geen therapeut. Ik ben zelfs geen coach. Ik ben gewoon... Ik heb een intentie en daar probeer ik verantwoordelijkheid voor te nemen, die ik zelf vind passen, maar ik kan ook niet overzien wat er allemaal getriggerd wordt, want er wordt veel getriggerd door die huidwandeling.

Roos: Maar het is een hele fijne balans, doordat de tekst die je hoort door de koptelefoon ook wetenschappelijk is en in je lichaam gaat, is die afwisseling maakt het ook veiliger. Als het alleen maar zo'n innerlijke reis is, dan kan dat heel overweldigend zijn. Dus daarom vond ik het heel slim.

Richtje: Oh, wat grappig dat je dat zegt.

Roos: Ja, dan kun je of er even in blijven en daarna wordt het weer rationeel.

Richtje: Ja deze vorm is uitgekristalliseerd.

Dat heeft echt alles te maken met een nieuw soort van behoefte of helderheid over wat ik wil met dat werk. Ik wil niet iets in de wereld smijten en dat het daar dan gewoon maar los van mij bestaat. Ik vind het heel fijn dat werk juist een betekenisvolle ervaring is en dat dat contact (*Roos: met de toeschouwer*) daarna ook voor mij voelbaar is of dat ik wat meer weet wat er gebeurt.

Dus misschien heb ik ook een nieuwe nieuwsgierigheid of een minder grote angst voor het echt willen weten, zonder mensen daartoe te verplichten. En dat vind ik heel erg fijn.

Roos: Ik hoor dat er ruimte is gekomen en dat je een soort zelfsprekende vorm hebt gevonden. Is er iets wat je geholpen heeft om dat voor jezelf te vinden?

Richtje: Ja, ik heb daar ook heel lang over gedaan.

Ik vind het heel erg fijn dat het een werk is met heel veel verschillende onderdelen en fasen. Ik heb er veel mensen bij betrokken. En die hebben allemaal kennisgenomen van het idee en die hebben daar allemaal op gereageerd. En eigenlijk dus daar een begrip voor ontwikkeld. En me daarvan ook iets teruggegeven, ze hebben er zelf een relatie mee ontwikkeld. Want je krijgt dan eigenlijk een soort driehoeksrelatie, met dat werk.

Roos: Het is een structuur van samenwerken zoals in het theater, waarbij jij een soort de regisseur bent, en de mensen staan ten dienste van jouw idee.

Richtje: En dat vind ik dus magisch. Anderen leveren allemaal bijdragen en zijn voor mij ook heel belangrijk om dingen aan te eiken. Zo'n proces ontstaat zo laagje over laagje als iets dat aan het rijpen is.

Roos: Ja, en daar heb jij de rust in. Het is een lange boog.

Richtje: En ik was daarin dus niet alleen; ik had onderweg mensen die een eindje op hun onderdeel met me meegingen.

Roos: Maar ik ben wel nog steeds nieuwsgierig. Er is dus een pad geweest dat je toch hebt gehoord, dit is mijn manier. En hoe heb je dat gevonden?

(hele lange stilte waarin Richtje zoekt naar een antwoord)

Richtje: Het grappige is dat ik een heel kinderlijke personificatie van de kunst heb. Ergens is die kunst een wezen of een god waar ik een relatie mee heb. Het is best een ongezonde relatie, dacht ik soms....

Er is een heel mooi liedje, een heel kinderlijk liedje, bijna dat ik me schaam het zo mooi te vinden, maar dat refrein, dat is dus voor mij een heel mooi soort van herkenbaar iets. *(zingt het volgende:)* Art, art, I want you... Ik kan het bijna niet zingen, maar ik vind het heel mooi... *(in tranen)* het is een soort van verlangen dat ik heb, de kunst geeft mij zo ontzettend veel houvast ergens, of juist beweging, ik weet het niet.

Ik ben pas geland toen ik op de kunstacademie kwam, een wereld waar ik me thuis voelde. Met allemaal mensen die zich op allerlei manieren niet zo thuis leken te voelen. Dus in de drift van ergens een soort van in een vervreemding zijn en de hele tijd dingen ook willen maken en delen om die vervreemding te delen ofzo. Daar voel ik me dus heel erg thuis en op een gegeven moment...werd ik moeder en werd ik eruit gekickt...Ik werd dus uit het paradijs gegooid. Toen voelde ik een enorme woede; Ja...maar dit pik ik niet!

Ik had heel erg geluk dat ik aansluiting vond bij een mooi initiatief waarbij allerlei moederkunstenaars samenkwamen. *Mother Voices*, een programma opgezet door Deirdre Donoghue en daarbinnen had ze *field trips*. Hier kwam steeds iemand anders over haar werk vertellen, in zijn volle breedte, helemaal in het weefsel van het leven.

Gedeeld werd de manier waarop je je kunstenaarschap begint, hoe je als kunstenaar bent gevormd en wat voor ruimtes, materialen, tijd, geld, connecties je inzet. Alles wat er eigenlijk vormgeeft aan het kunstenaarschap. Maar dat doe je wel in een speelveld waar allerlei hele banale, praktische, financiële aspecten de bakens zetten. En daar ging het heel erg om.

Voor mij was het zo mooi. Die volledigheid die daar was en dat alles kon meetellen. Ik had al heel vroeg dat geluk om die aansluiting te vinden. Dat ik dus in die heel eenzame periode anderen vond.

Reflectie Roos: Richtje antwoord steeds niet direct op mijn vraag, maar in een heel uitgewaaierde vorm.

Doordat Richtje bij *Mother Voices* hoorde dat álles kon meetellen, dat álles kunst kon zijn, binnen de nieuwe werkelijkheid van het moederschap, ervaarde ze een vrijheid in haar kunst. In het delen van ervaringen voelde ze een volledigheid.

Wat ik erin hoor is een legitimatie van haar manier van werken; samen mét andere kunstenaars, soms op de grond van de keuken, met een kind erdoor kruipend. Dat dat mág en oké is.

Diezelfde volledigheid ervaarde ze voor het eerst op de Rietveld en ook in het maken van *De Huidwandeling* hoor ik dat tussen de regels door. Steeds dat relationele wat terugkomt. En dat dáár het hem in zit, dat is háár manier. Bevrijd van het idee van het eenzame kunstenaarsgenie wat ze zou moeten zijn om een 'échte' kunstenaar te zijn.

Roos: Ik wil heel even terug naar dat liedje dat je zong, wat emotioneerde jou net zo?

Richtje: Ja, ik vind het heel mooi dat die kunst die bijna volledig gedomineerd is door mannen, mij heeft kunnen betoveren. Achter allerlei geweldige vrouwen en mannen, die vchten voor een grotere beschikbaarheid van die magie van de kunst voor meer mensen, dáár achteraan heb ik een plekje kunnen vinden.

En toen ik moeder werd dacht ik dat niet meer te boven te komen...ik moest mezelf opnieuw uitvinden, het was als het ware een relatiecrisis met de kunst. Want ik dacht: als ik dit kwijt ben, dan ben ik niet meer *ik*, dan wordt het leven flets en ga ik langzaam ten onder. Dat heeft ook ergens iets furieus losgemaakt.

Roos: Dus je hebt het gevoel dat je die vrijheid weer hervonden hebt doordat dat je ingebed was in een warme groep van gelijkgestemden, die zeiden: dit kán en mág bestaan. En als ik jou hoor, dan bestond die ontroering, al voorafgaand aan het moederschap. Je bent diep geraakt door de grootsheid van de kunst, maar volgens mij is dat een tegenhanger van iets anders.

Richtje: Ja, het is echt, krankzinnig hoe dat verschil lijkt te bestaan tussen het maken, de inspiratie, de creativiteit en ook de generositeit en de herkenning, de geestverwantschap die je kan voelen met anderen uit hele andere culturen en andere tijden. Dat ongelooflijke verbindende wat daar is. En dan daarnaast die hele realiteit van de kunstwereld, de markt, de concurrentie. Een Janus kop gevoel, alsof het twee kanten zijn. Terwijl ik natuurlijk heel goed snap dat dat helemaal zo zit.

Roos: Voor mijn gevoel ben ik heel erg los van die kunstwereld. Dat was heel fijn aan die Care-bijeenkomsten van het Sandberg (*daar waar Richtje en ik elkaar ontmoetten*). Die waren voor mij heel waardevol. Ik heb niet Rietveld gedaan. Ik heb eerst de academie in Tilburg gedaan, daar is een autonome geest in mij ontwaakt, maar toen ben ik toch scenografie gaan doen in Maastricht. Parallel aan mijn decor ontwerpen heb ik altijd vrij werk gemaakt; installaties, performances, grote ervaringsvoorstellingen. Totdat ik op een gegeven moment, in 2017, 2018, dacht ik, ja, maar nu moet ik mijn autonome werk alle ruimte geven.

Richtje: Toen was je toch al lang moeder?

Roos: Ja, maar dat viel ook samen met het overlijden van mijn vader. In die zin is mijn overlijden van mijn vader een soort van bevrijding geweest.

Richtje: Bevrijding waarvan?

Reflectie Roos: hier keert het gesprek weer om, Richtje bevraagt mij.

Dat brengt me bij een inzicht in mijn eigen interne censuur, die nu nog steeds speelt; dat ik onafhankelijk moet zijn, dat mijn werk onderdeel is van de kunsteconomie; een bepaald idee van wat kunst moet zijn.

Roos: Hij had een idee wat kunst moest zijn, wat een succesvolle kunstenaar was. Of dat je heel veel geld moest verdienen ook. Er zat ook duidelijk een oordeel in.

Ik heb daarna veel sterkere werken gemaakt vind ik zelf. Ik kan bijna niet anders dan werk maken over dingen die me ten diepste bezighouden. Maar mijn *struggle* daarin is wat onthul ik over die diepe motieven. Hoe wordt een werk gelezen? Wanneer opent het zoveel ruimte dat het de toeschouwer mee kan nemen bijvoorbeeld?

Bij De Huidwandeling deelde je geen persoonlijke motieven.

Richtje: Soms wel in een mailing.

Roos: Wat deelde je dan wel?

Richtje: Ik deelde dan een verhaal over de kraamverzorgster na de geboorte van Luca, die mij kangoeroë aanraadt; elke dag met je blote baby op je huid en dan met je handen helemaal zijn lijfje aftasten. Zo leert hij zijn lichaam voelen. Dat is heel anekdotisch en persoonlijk en dat heb ik in de mailing dan wel genoemd als een belangrijk begin van die interesse in wat een aanraking kan zijn.

Ergens lijkt er een nieuwe norm te zijn om dat heel persoonlijke juist wél mee te nemen. En ik heb zelf daar als bezoeker verschillende gevoelens over. Het kan tegelijkertijd een bepaalde ruimte openen en andere wegnemen.

Soms is het wel goed om de dingen los te maken. Soms kan schaamte een negatief motief zijn om iets niet, of juist wel te doen. Maar zodra je jezelf bevrijdt van het rookgordijn dat schaamte kan zijn, hoeft het niet meer te bepalen wat je wil doen.”

Dan hoef je het misschien nog steeds niet altijd relevant te vinden om persoonlijke motieven kenbaar te maken. En dat kan ook nog op zoveel manieren; het is al heel anders of het op je website staat of in de tentoonstelling naast een werk. Of het in de titel zit of dat je het alleen maar noemt in je mailing.

Dus dat vind ik interessant. Want je kan iets ook kenbaar maken voor bepaalde mensen, of daarmee experimenteren.

Roos: Voor mij is die initiële fase, als je niet weet waar een werk heen gaat, dat is nog zo...kwetsbaar... ook al voel me daar nu rustiger in.

Richtje: Wat bedoel je dan? Wat zijn je problemen? Wil je het nog niet dicht timmeren of is er iets anders? Is het de schaamte zelf?

Roos: Dat ik dan nog niet zeker genoeg ben over het idee. En daarom ben ik toen langzaam uit het theater gemanoeuvreerd. De fotoserie *Onscherpe Dagen* is daar een eerste ding van in geworden. Dat ik gewoon een camera op wil kunnen pakken en iets kan maken. En niet dat ik al helemaal moet opschrijven hoe en wat in subsidie-aanvragen, omdat er bij het maken van theater zoveel geld nodig is.

Richtje: Dus het ding is dat het echte open experiment, dus niet het dichtgetimmerde plan...daar vind je nooit groot geld voor.

Laatst gingen we naar een voorstelling, een artistieke vorm van acrobatiek met een duo op één fiets; een grote man, een dikke man en een atletische vrouw. Mooie momenten en scènes met fysieke toeren. Maar ze hadden dus ook het persoonlijke ingebracht, met een ingekookt verhaal van dat de dokter tegen haar zei: "jij zal nooit kunnen lopen", en dat haar moeder daarop zei: "laat niemand je ooit vertellen wat jij wél en níet kan. Dus helemaal de *American Dream*, met die persoonlijke nood van de zelfoverwinning, het maakbare leven, het individu, dat zijn lot naar zijn hand heeft gezet, dat verhaal, de emancipatieslag, *against all odds*. Daarin zit dus heel erg dat slachtofferschap verstoep; het slachtoffer heeft het heft in eigen handen genomen en is als het ware boven zijn gerezen. Aan de ene kant was ik heel erg onder de indruk van die vrouw, dus het deed iets en tegelijkertijd nam het ook dus iets weg.

Roos: Het is een vorm van legitimatie voor die voorstelling.

Richtje: Ja, er zit opeens een levensles in gebakken.

Roos: Ja, en het gaat over nut dus ook.

Maar het is dus ook heel erg legitiem omdat het een boodschap, een lesje in zich draagt wat je heel expliciet kan verwoorden en waar iedereen op zijn haar en manier profijt van kan hebben of zo. Dat is dat nut.

Roos: Ja, en ik denk dat dat in theater nog explicieter is. Je wordt beoordeeld op je plan. Dus daar zit dat al ingebakken, maar ik denk ook, en dat dat ook heel erg zit in de hele sociale media-achtige, TikTok-achtige, dat daar altijd Het lijden wordt gecultiveerd... Ja, dat je daarna tot een inzicht komt en dat dat je identiteit is en dat je daarna geheeld bent en dat je als een beter mens herrijst. Maar het is nog steeds gewoon het geploeter van het leven. Het gedoetje. Het is helemaal niet dat heldere verhaal. Nee. En daarmee ben je ook meteen een *tool* van censuur. Maar eigenlijk omgekeerd: letterlijk dat je een vehikel bent van kunst met een doel. Dat je kunst binnen een agenda moet passen van diversiteit of zelfontplooiing of feminisme of weet ik veel wat.

Reflectie Roos: Doordat ik lang in het theater werkte en plannen schreef vanuit de 'doelen' van een fonds dreef ik af van het autonome. Omdat je geld wil of een expositie, *squeeze* je je plan of reactie op een open call in die voorwaarden, maar dan doe je je werk geweld aan. Daarnaast is

het narratief van een herrijzenis alomtegenwoordig in sociale media, waardoor je die verhaalstructuur als vanzelfsprekend aanneemt. Het is ook een verdienmodel/reclame-narratief, het lijden dat omgezet wordt in succes en daarmee in heel veel geld.

Richtje: En ook heel eenvoudig van legitimatie een fonds bijvoorbeeld of een podium; Dit is iemand die hoort bij een groep die heel lang buiten beschouwing is gebleven, dus die moeten we nu dus inderdaad wat toespelen, want we zijn nu in een tijd van voortschrijdend inzicht. En ook al ben ik het daarmee eens...

Roos:...in die agenda laat je je vangen.

Richtje: Ja, dus niet om wat jij wilt doen, maar om jouw stem, jouw perspectief, jouw identiteit in een bepaald hokje. Van wat iedereen moet mee kunnen doen. En deze persoon, die had tien jaar geleden dit nooit gekregen, maar vandaag weten we beter. Dat vind ik dus heel intrigerend én lastig. Dat persoonlijke is politiek, dat is zo'n krachtig idee. En het kan ook zoveel ontsluiten, dat hele autobiografische. Maar als daar dus stiekem eigenlijk zo'n soort van halleluja boodschap insluipt.

Dan wordt het juist eenheidsworst, steeds hetzelfde riedeltje. Iedereen moet het emancipatieverhaal vertellen. Dat is bijna als een computergame...nu ben ik een *level up*. Ik ben getransformeerd. Alsof je binnen je leven een aantal keren gaat reïncarneren, maar wel natúúrlijk een beter mens worden.

Roos: Die dramaturgische lijn klopt niet met het echte leven. Het is niet eerlijk. En dat is dus ook een vraag. Is dat het domein van de kunst dus? Helemaal eerlijk zijn?

Of is dat in een ander domein? Die vragen hebben zich in mij het afgelopen half jaar ontwikkeld tijdens het onderzoek van CrossYart. Ik begon met het bestuderen van andere kunstenaars, met als uitgangspunt; Hoe wordt autobiografisch materiaal getransformeerd naar kunst en wat delen ze erover? Toen dacht ik, oh, ik moet gewoon schaamteloos alles helemaal opengooien. Alles vertellen. Daarna interviewde ik Dries en Eva en realiseerde ik me: Het mysterie moet ik behouden.

Een belangrijk inzicht kreeg ik ook naar aanleiding van die interviews; ik heb niet alleen te veel uitgereikt naar tentoonstellingsplekken, maar ook naar de toeschouwer. Ik heb hem te veel gegeven, te veel informatie, waardoor hij helemaal niet meer zelf mag bedenken van hé, wat doet dit werk met mij en wat is dit?

Zo ook bij het werk *De Laatste Maand*, doet het ertoe dat het mijn vaders hand is? Maakt dat uit? De titel, dat is het al. Er hoeft niets bij. En dat vertrouwen, daar gaat het ook voor mij voor een heel groot deel over. Dat ik vertrouwen heb dat het werk zijn werk doet. Ik heb het heel zorgvuldig gemaakt; uit 150 filmpjes, heb ik er 10 uitgekozen, nadat ik ze allemaal goed bekeek, vervolgens heel precies ingekort. Dat zeg ik er ook niet bij dat ik dat allemaal gedaan heb. Het is toch duidelijk. Het is een hand die sterft. Punt. En dus daar gaat het dus ook over.

Het gaat ook over toestaan aan jezelf hoe je wil werken en daarop vertrouwen. Zoals jij zei, nu ik een kind heb, ga ik in mijn keuken, op de vloer werk maken. Het kwam ook ter sprake op de *(M)otherhood* conferentie, dat je dan werk

maakt wat je op schoot kan hebben en dat daaruit groeit.

Richtje: Ik heb het gevoel dat dat zoekende er mee te maken heeft dat kunstenaars met kinderen nog niet zo'n duidelijke plek verworven hebben. Het staat al een hele poos op de agenda, als een soort mode, of spraakmakend, maar het is natuurlijk niet zo. Als je kijkt naar de hele vormende geschiedenis van de kunsten, de collecties en hoe alle dingen zijn geregeld achter de schermen, dat daar al veel vrouwen aan te pas zijn gekomen. Laat staan vrouwen die expliciet hun moederschap lieten meetellen in hun kunstenaarsleven.

Wij zijn eigenlijk dus de weg aan het plaveien voor onszelf, maar hopelijk ook voor verdere generaties. Dus in die zin is het heel logisch om zo zoekend te zijn en heel goed om zo naar voorbeelden te kijken en interviews te doen. Als je uitgaat van het gegeven dat alles relationeel is, dan is het dus heel interessant hoe jij dit aanpakt. Dat je aan de ene kant probeert trouw te zijn aan je werk en wat je daarin uitzoekt. En aan de andere kant die aansluiting te vinden. En je bent daarin toch op zoek naar een soort van vondst of een goedkeuring, en vraagt je af of je schaamteloos moet zijn of niet.

Je bent het in het kaart aan het brengen alsof je daarin betere of mindere keuzes hebt, in één of ander neutraal licht.

Roos: Ja dat klopt. En sommige dingen durf ik niet te vertellen. Bijvoorbeeld het werk *Het Wachten*. Ik plaatste een hele grote foto van mijn dochter zwevend net onder water bij een bruggetje. Voor mij gaat het werk over dat super kwetsbare moment dat je op je allermooist bent, op je aller verleidelijkst. En zelf wacht en fantaseert over het 'echte' leven. Die eerste schreden op het ontdekken van dat lichaam vind ik zo kwetsbaar. En zij denkt alleen maar, laat het leven beginnen. Die spanning zit heel erg in dat werk.

Het kon niet anders dat degene op de foto mijn dochter is. Het momentum in tijd, (toen ik het maakte was zij veertien, ze is nu vijftien), dat activeert bij mij hele grote angsten, op dezelfde leeftijd werd ik zelf aangerand ben. Wat moet ik daar dan over zeggen, over delen? De hele dag stond ik als een wachter bij het werk. Zodat mensen het niet zomaar zien als ik er niet bij ben. Dat kan niet voor mij. Verschillende mensen barstten in tranen uit. En daarvan dacht ik, oh, kan dit? Mag dit?

Er ontstonden gesprekken. Sommigen zeiden, ja, ik weet precies wat je bedoelt. Het was confronterend.

Richtje: Nee, ik vind het heel indrukwekkend klinken. Maar ik heb nu zoveel gedachten.

Roos: Alleen dat privé gedeelte van het verhaal, dat ik zélf aangerand ben, is nu hier aan jou de eerste keer dat ik het expliciet vertel, in relatie tot dat werk. Met Dimitri heb ik het erover gehad en hem ook om toestemming gevraagd. Omdat het onze dochter is, van ons samen.

Richtje: Ja, dat snap ik heel goed. Om zoveel redenen vind ik het heel begrijpelijk en belangrijk en mooi en juist dat jij daarbij was...ik heb mezelf weleens voor de grap een atheïstische bijgelovige genoemd, een agnostische bijgelovige. Maar dat beeld van je dochter, dat wil je gewoon niet alleen laten...

Roos: Ik dekde het af als ik er niet bij stond. Het werk stond één weekend op dat *Landart* festival, dan kun je werken maken die heel kwetsbaar zijn.

Richtje: En daarnaast ook een verantwoordelijkheid naar de bezoeker. Die misschien allerlei herinneringen heeft.

Roos: Er was een meisje...ze kwam aangelopen met haar familie. Ik vertelde over het werk en toen liep zij door in tranen. Er volgde een soort dans met die familie die haar ging troosten. En dan denk ik, oh ja, mag dat? Mag je dat in het publieke domein? Iemand die onvermoed naar een werk toe komt en dan zo geraakt wordt.

Richtje: Ja, dat is precies die vraag die ik ook had met *De Huidwandeling*. Goeie kunst raakt je. Maar wat als dat nou echt gebeurt? Op een diepgaande manier. Dan is er soms ook ontredde.

Roos: Maar toch die hele grote lading, dat achter dat werk zat, heb ik nooit ergens gedeeld. Omdat ik dan denk, nou ja, de vraag dus ook, is dat het domein van de kunst? Dan voel ik me te kwetsbaar, en bij jou voel ik me dus kennelijk niet zo kwetsbaar, wat heel fijn is. En nu merk ik dus dat het wel meevalt om te vertellen. Dat is eigenlijk een verademing.

Meerdere werken van mij gaan over dat gevoel van overgeleverd zijn. En dat is dus deels letterlijk overgeleverd dat je daar ligt, een man die wil iets van je, maar ook overgeleverd zijn aan iets groters en daar grip op trachten te krijgen.

Richtje: Daar hebben we het verder niet over gehad, maar dat is ook bij mij wel een zelfcensuur dingetje: Ik ben bijgelovig af en toe. En ik zou het heel eng vinden om zo'n werk te maken, omdat ik dan denk: dat is de goden verzoeken. Terwijl ik me ook heel goed kan voorstellen dat je het omgekeerde juist hebt.

Roos: Ik zoek juist vormen, ook in mijn relatie met haar, dat ik het vertrouwen geef dat ik degene ben die veilig ben, dat alles gezegd kan worden en dat zij alles kan zeggen. En het kan zijn dat door mijn angst ik die angst overdraag. Dat kan heel goed, daar ben ik me bewust van.

Richtje: Mijn moeder heeft dat heel erg gedaan met mij. Een heel angstige moeder die steeds de hele tijd waarschuwingen spuide. Dat raakt aan een héél andere bron van zelfcensuur. Een andere angst.

Roos: Ik vertel dit allemaal bijna nooit.

Richtje: Nee. Ik praat hier ook niet de hele tijd over. Dat is de aard van de zelfcensuur.

Roos: Er zit iets in, dat ik dan als een soort gewond wezen wordt gezien. Dat als je praat over die hele verdrietige dingen, dat je dan niet sterk bent.

Maar ja, het heeft wél nut, want als het stroomt veranderen er dingen intern én extern...